

TANIL BORA • Medeniyet Kaybı

TANIL BORA 1963 Ankara doğumlu. İstanbul Erkek Lisesi ve Ankara Üniversitesi SBF mezunu. 1988'den beri İletişim Yayınları'nda araştırma-inceleme dizisi editörlüğünü yürütüyor. *Birikim*'de yazıyor. Üç aylık sosyal bilimler dergisi *Toplum&Bilim* dergisinin yayın yönetmeni. Ağırıklı çalışma alanı: Türkiye'de siyasal düşünceler, özellikle sağ ideolojiler ve milliyetçiliktir.

Bu konulardaki kitapları: *Devlet Ocak Dergâh - 1980'lerde Ülkücü Hareket* (Kemal Can'la birlikte 1991), *Milliyetçiliğin Kara Baharı* (1995), *Türk Sağının Üç Hali* (1999), *Devlet ve Kuzgun - 1990'lardan 2000'lere MHP* (Kemal Can'la birlikte, 2004).

Diğer çalışmaları: *Yeşiller ve Sosyalizm* (derleme, 1988), *Rudolf Bahro: Nasıl Sosyalizm, Hangi Yeşil, Niçin Tinsellik?* (derleme, 1989), *Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provokasyonu* (1991), *Bosna-Hersek: "Yeni Dünya Düzeni"nin Av Sahası* (1994), *Futbol ve Kültürü* (derleme, R. Horak ve W. Reiter'le birlikte, 1993), *Yeni Bir Sol Tahayyül İçin* (derleme, 2000), *Takımdan Ayrı Düz Koşu* (derleme, 2001), *Ankara Rüzgârı - Gençlerbirliği Tarihi* (Gençlerbirliği Spor Kulübü yayını, 2003), *Taşraya Bakmak* (derleme, 2005), *Kârhane Romantizm - Futbol Yazıları* (2006), *Türkiye'nin Linç Rejimi* (2008), *Sol, Sinizm, Pragmatizm* (2010).

İletişim Yayınları 2189 • Birikim Kitapları 6

Birikim Kitapları, İletişim Yayıncılık A.Ş.'nin markasıdır.

ISBN-13: 978-975-05-1802-7

© 2006 İletişim Yayıncılık A.Ş.

1-4. BASKI 2006-2011, İstanbul

5. BASKI 2015, İstanbul

DIZI KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Ara Güler

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Abdullah Onay - Kerem Ünüvar

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: birikim@iletisim.com.tr • web: www.birikimdergisi.com.tr

TANIL BORA

Medeniyet Kaybı

Milliyetçilik ve
Faşizm Üzerine Yazılar

Birikim Kitapları

İÇİNDEKİLER

Sunuş	7
--------------------	----------

I

Cumhuriyet, Demokrasi ve Muhafakâr Türk Cumhuriyetçiliği	17
TC, Cumhuriyet, Avrupa.....	37
10. Yıl Marşı, 28 Şubat Marşı.....	41
Millî Tarih ve Devlet Mitosu	43
Milliyetçilik ve İnsan Hakları	65
Türkiye’de Milliyetçilik ve Azınlıklar	81
“Millî Dava” Kıbrıs: Bir Velâyet Davası	113
Denктаş - ‘Yerli işbirlikçi’.....	131

II

Faşizmin Halleri	135
‘Kavgam’ ne demektir?.....	162
“Sıradan Faşizm”: Yurttan Sesler	165
Şehit yakınları: Evlât acısıyla oynamak.....	182
Ekmeğini yemek.....	188

Türkiye'nin "Kriz İdaresi" Yöntemi:	
Millî Refleks ve Linç Orjisi	191
Devletin Polisi, Polisin Devleti	203
Polis partisi	219
Özel güvenlik ve "polis toplumu"	223
"Kitle İmhalarla Yok Etmek Lazım" –	
Gelişen Anti-Kürt Hınç	231

III

Sol ve Yurtseverlik	263
Amerikan hayranlığı ve Amerikan aleyhtarlığı	288

SUNUŞ

2005 Martı'nda, Mersin'deki Newroz/Nevruz kutlamalarında birkaç çocuğun Türk bayrağını yerde sürüklemesine karşı doğan (ve başta Genelkurmay ve medya olmak üzere dört koldan hararetle teşvik edilen) bayrak kampanyasının alıp başını yürüdüğü günlerdeydi. Herkes evine bayrak asıyor, öfke dolu “bayrağa saygı” yürüyüşleri yapıyordu. İstanbul Emniyet Müdürü –daha evvel Şişli Belediye Başkanı Mustafa Sarıgül'ün yaptırdığı gibi– bir kilometrelik bayrak hazırlattıklarını açıklamıştı. “Bayrağa sahip çık!” çağrısı, giderek dozu artan bir sadakat teftişine dönüşme eğilimi arz ediyordu. Bu hava içinde, 25 Mart günü gazetelerde küçük bir haber yayımlandı: Bilecik'in Bozüyük ilçesinde bir işyerini soyan hırsızlar, kendi ifadeleriyle, “kaportaya astıkları Türk bayrağı sayesinde Eskişehir'e kadar rahat gelmişler”, ancak sonra ihbar üzerine yakalanmışlardı!

Kinizme elverişli bir manzaraydı tabii bu: “Şanlı bayrak”, bu defa hırsızlık mallarının üstünü örtmüştü! Hince bir fırsatçılık yapmıştı hırsızlar! Peki, yegâne fırsatçılık onlarınki miydi? Bir de “siyasî fırsatçılar” yok muydu? Mersin'deki protesto yürüyüşünde, yol kenarındaki simitçiye “pis Kürt” diye saldıranlar mesela, çalıntı malların üzerini bayrakla örtüp korna çala çala

kaçanlardan daha masum bir iş mi yapıyorlardı; onlarınki de bir tür “fırsatçılık” değil miydi?

* * *

Milliyetçiliği tümüyle bir gözbağcılık –ve bununla bağıntılı bir oportünizm– olarak tanımlamak, solda zaman zaman benimsenen bir yaklaşımdır. Tipik bir “yanlış-bilinçtir” bu yaklaşıma göre milliyetçilik; tamamen manipülasyona dayalıdır, –din için söylendiği gibi– kitleleri afyonlamak için kullanılan bir araçtır. Benim fırsatçılıktan bahsederken atıfta bulunduğum, böyle bir şey değil. Milliyetçilik, elbette milliyetçi ideolojilerin kendilerini ‘doğallaştırmak’ üzere iddia ettikleri gibi *güdüsel* bir vakıa olarak açıklanamaz; fakat onun insanları etkileme, zihnen ve ruhen ‘bağlama’ mekanizmaları da ‘manipülasyon’a indirgenemez. Milliyetçilik, modern –ve kapitalist– dünyada insanların kendilerini, durumlarını anlamlandırma ve tutunum bulma ihtiyaçlarına hitap etme yeteneğiyle ve aynı zamanda bu dünyayı ‘kurma’ ve yeniden üretme gücüyle varoluyor. Bu anlam dünyası ve bağlanma içinde, kendi ‘samimiyetini’ de üretiyor.

Anlamlandırma ve tutunum bulma ihtiyacından söz ettik... Futbolla ilgili meşhur sözden uyarlırsak: Milliyetçilik, sadece milliyetçilik değildir!

Açık ki, kapitalizmin ve kapitalizmin güdümündeki modernleşmenin yeni evresi, ki buna “globalleşme” deniyor, büyük imkânlar yanında büyük yoksunlukları da beraberinde getirdi. En önemlisi: Büyük imkânlarla büyük yoksunluklar arasında büyük bir eşitsizliği, büyük bir ayrışmayı beraberinde getirdi. Bu sürecin muazzam hızı ve etkisi, dünyanın her yerinde, “aşağıdakilerin” hayat ettiği zemini daraltıyor. “En alta” olmayanlar da, yirmi yıl öncesine kıyasla, geleceğine dair muazzam bir belirsizlik duygusuyla yaşamaya alışıyor. Yoksulluğun tahribatından esirgenmek, kapitalist postmodernitenin atomizasyonu hızlandıran, toplumsal deneyimin gitgide fragmanlaştıran meydan okumasıyla başa çıkma cefasını ortadan kaldırmıyor.

Türkiye kapitalizminin ve modernleşmesinin bilinen “lüm-pen” karakteri, Türkiye toplumunda bu krizin bilhassa ağır yaşanmasına yol açıyor. Her şeyden önce, kitleselleşen ve geleneksel koruma-kollama mekanizmalarını da yitiren büyük bir yoksulluk var. Bunun ötesinde, toplumsal ve ekonomik perspektifsizlik, “değer” kaybı büyüyor. Dünyayı ve kendini açıklamaya, anlamlandırmaya dönük ezberler bozuluyor.

Böyle bir zamanda, milliyetçilik, belki en dayanıklı ezberdir. Hâlâ işler gibi görünen bir ezberdir, zira dünyanın “kötülüğüne” karşı lânet okumaya, istim boşaltmaya yarar en azından. Üstelik, özellikle insanların kendini mağdur, güçsüz, âciz hissettiği koşullarda, onlara değerli bir kimlik ve sorumlu tutacakları dışsal bir neden, bir düşman verir! Zaten en kuvvetli yanı da bu, milliyetçi ideolojilerin: *Kolay* bir kimlik vermesi. Her kimlik kendisini “öteki”lerden ayırarak ve biricikleştirerek tanımlar kuşkusuz. Mamâfih milliyetçilik, “biz”i herhangi bir vasfından önce salt “biz” oluşuyla değerli kılan yalın bir “biz” ontolojisinin, en teşekküllü halidir; yaygınlık ve sıklıkla teyid edilir, geniş bir zeminde yeniden üretilir.

Milliyetçiliğin “biz”i, belirli tercihlerle, deneyimlerle, edimlerle insan/toplum tarafından inşa edilmiş bir kimlik, dolayısıyla medenî ve demokratik bir “biz” değildir. İnsanın içine doğduğu, kendi seçmediği ama dışına da çıkamayacağı (çıkması yasaklanan!), alınyazısı gibi bir “biz”dir. Milliyetçilerin çok sevdiği “millî refleks” teriminin işaret ettiği gibi, “refleks”e, güdülere indirger insan ve toplum eylemini. Düşünmenin, tartışmanın, değiştirmenin, müzakerenin karşısına, “refleks”i çıkarır. Üstelik malûm, toplumsal ve siyasal ilişkiler karmaşık ve zahmetlidir, oysa “refleks” ne kolay!

Biliyorum; milliyetçi ideolojiler, tersine, milliyetçiliğin bu tarifteki türden ‘ilkel’ bir bilincin kısıtlılığını aşmaya azmettiğini, dahası böylesi ilkel mensubiyet şuurlarının tam da ve ancak milliyetçilikle aşılabileceğini vaz’ederler. Milliyetçilik, kabilevî aidiyetlerden, etnisist bağlardan, “alt-kimliklerden” ve onlara atfedilen ‘güdüsel’ bilinçten sıyrılmanın tarihsel koşuludur, buna göre. Öyleyse, “kötü” milliyetçiliğin panzehirinin

de, “iyi” milliyetçilik olduğu düşünülür. Bilhassa *yurtseverlik* söylemi, verili, ‘yazgısal’ bir aidiyetten inşa edilen ucu açık bir kimliğe doğru açılmanın tarihsel imkânıdır. Bu kitabın III. Bölümünü oluşturan uzunca makalede, bu imkânın müşküllerini tartışıyor; yurtseverlik kavramının, milliyetçiliğin ‘iyisini’ akla-maya çalışanlara fazla kolay bir gönül rahatlığı sağladığına dikkat çekiyorum.

* * *

Endişe verici olan, bu ‘normalleşme’dir: Milliyetçi zihniyet kalıplarının normalleşmesi... Herhangi bir konunun tarihsel bağlamı içinde, özgül toplumsal ve siyasal anlamıyla konuşulamaz hale gelmesi, mutlaka üzerine bir millî hâle kondurulması, her meselenin bir millî mesele olarak anlamlandırılması... Sonuçta, bir tür akıl tutulmasıdır bu. ‘İyi’ milliyetçilik, yurtseverlik (‘ezilen ulus’a tahsis edildiği düşünülen imtiyazlı konum dahil olmak üzere!) ile şovenizm arasında aşılmaz duvarlar değil, sadece mütevazı tahta çitler olduğunu unutmamak gerekir.

Acaip çıkarsamalarla soy-sop izi süren Sabetayizm gibi komplo teorilerinin revaç bulması... Hitler’in *Kavgam*’ı gibi, açık ırkçı ve savaş kışkırtıcısı, basbayağı müstehcen yayınların *best-seller* haline gelerek normalleşmesi, işte ancak böyle bir zeminde, açıkça *medeniyet kaybı* anlamına gelen bu atmosferde mümkün olabilirdi.

* * *

Gariban simitçiye “pis Kürt” diye saldıranların, çalıntı malların üzerini ay-yıldızlı bayrakla örterek kaçan hırsızların ‘fırsatçılığı’, işte bu zeminde yeşeriyor. Simitçiye saldıranlar, zaten yüksek ihtimalle ırkçı-ayırıcı saikler taşıyorlardır... o zaman, kalabalık bir milliyetçi gösteri onlar için fırsattır. Veya ideolojik-politik saikle hareket etmekten ziyade ‘toplam’ hınçlarını, ‘kör’ öfkelerini boşaltacak yer arıyorlardır... o zaman, linççi milliyetçi atmosfer onlar için bir fırsat, bir vesiledir. Uyanık hırsızlar, bu toplumun mensupları olarak, ay-yıldızlı

bayrağı açarak her şeyin üzerinin örtülebileceğini, herkesin susta tutulabileceğini görüyor, biliyorlardır; bu atmosfer, onlar için bir fırsattır. Uyanık hırsızların bunu bildiği gibi, bu toplumda en muteber sayılanından en süflisine her 'işin' erbâbı da bunu biliyordur. Nitekim biliyor ve bu fırsattan istifade iş tutuyorlar. Bayrağın her şeyi örtmeye muktedir olduğu bir zeminde, milliyetçiliğin 'samimiyeti' ile 'oportünizmi' arasındaki açı alabildiğine daralır. Milliyetçi ideolojinin aklı ve sağduyuyu tatil etmeye olan istidâdı, kapatır bu açığı.

* * *

Sözünü ettiğimiz bayrak kampanyasında, en geniş tanım aralığıyla Türk milliyetçiliğinin karakteristik özellikleri de gösterir kendini. Başta, belki doktriner bir radikalizmden ziyade çocuksuluğun dikkat çekeceği bir fanatizm... Bir tarafta, bir dondurmacının imal ettiği ay-yıldızlı dev dondurmayı millî bir iftiharla sergilemesi, coşmuş vatandaşların bayrağı –aşlına bakarsanız Bayrak Kanunu'nu da çiğneyerek!– en acayip şekillerde (sözgelimi, şoför koltuğunun üzerine sererek) teşhir etmesi... Diğer tarafta, Erzurum'da Cumhuriyet Savcısı'nın, bir diplomatik toplantıda, üzeri Alman ve Türk bayrakları biçiminde süslenmiş –ve "Alman kısmı" Alman Büyükelçisi'nce törenle kesilmiş– pastanın "Türk kısmının" kesilmesini engellemesi... Bu kitapta "linç orjisi" bâbına aktardığım bölümde de var benzeri örnekler... Unutulmaz ilkokul şiirindeki dizayle söylersek: "Bayrağıma selâm vermeden geçen kuşun yuvasını bozacağım" diyen, sahiden bazen uçan kuşa bile "düşmanı" görebilen, ergen fanatizmi belirir burada. Ekleme gerek var mı? Zaten *ebedî ergenliğe* istidatlı olan *erkek* ergenliğinden söz ediyoruz! 'Olgunlaşma'/özerkleşme zahmetinden esirgediği erkek çocukları kronik kendini kanıtlama/şerefini koruma basıncı altında tutan erkek-egemenliğinin ve cinsiyet rejiminin, Türk milliyetçiliğinin *psişe*'sinin yeniden üretimindeki etkisi, etraflıca incelenmeyi bekliyor. (Orhan Tekelioğlu ile Ahmet Öncü'nün derlediği *Şerif Mardin'e Armağan* kitabında [İletişim, 2005] yer alan "Analar Bacılar orospular" başlıklı maka-

lemde, Türk milliyetçi-muhafazakâr ideolojilerinde kadın imgesini ele alarak, bu sahaya doğru küçük bir adım attım.)

* * *

Bu kitapta toplanan makaleler, *milliyetçilik (genel olarak milliyetçilik ve Türk milliyetçiliği)*, *yurtseverlik* ve *faşizm* konularını ‘tüketiyor’ değildir. Burada, milliyetçiliğin ve faşizmin kimi görünümüne dair denemeler bir araya getirildi. Kavramsal bir hatırlatma: “Faşizmin Halleri” makalesinde işaret ettiğim gibi, bu ikisi çok defa beraber gezseler de birbirinin *zorunlu* tamamlayıcıları değildir; faşizm, milliyetçiliğin metas-taz yapması anlamına gelmez.

I. Bölüm’de toplanan, milliyetçiliğe ilişkin yazıların büyük kısmı, Türk milliyetçiliğinin inşâ döneminden beri süregelen kimi yapısal özelliklerini tahlil etme çabasını taşıyor.

II. Bölüm’de ise, faşizmi ve onun düzlemlerini kavramsallaştırmaya dönük uzunca bir denemenin yanı sıra, Türkiye’de faşizan bir iklimi hâkim kılma istidadı taşıyan bazı ideolojik etmenlere ve olgulara bakılıyor.

Özellikle II. Bölüm’de ele alınan konular, –yükselen anti-Kürt hınc hakkındaki uzun yazı hariç–, örneklerini ağırlıklı 1990’lı yılların atmosferinden alıyor. Bu bakımdan, 1995’te yayımladığım *Milliyetçiliğin Kara Baharı*’yla (Birikim Yayınları) ve Kemal Can’la birlikte yazdığımız *Devlet ve Kuzgun*’la (İletişim Yayınları, 2004) birlikte düşünülmelidirler. 1990’ların faşizan atmosferinin malzemesini, o dönemdeki “milliyetçiliğin kara baharı”nın olgularını işleyen tahlil ve yorumları, ne yazık ki 2006 yılında ‘güncelliğini’ yitirmiş değildir. Aşağı yukarı 1999-2002 yılları arasındaki, Mithat Sancar’ın tanımıyla “negatif barış” evresinin ardından, 2005’te ileri vitese takan bir milliyetçi ve faşizan kabarış yaşanıyor. Yine-yeni-yeniden kabaran bu dalga, elbette 1990’lardakinin tıpatıp aynısı değildir; “yükselen anti-Kürt hınc”la ilgili yazıda üzerinde durulduğu gibi, vahamet dozunda bir artış vardır en azından. Daha önemlisi, saikler, ideolojik kaynaklar, zihniyet kalıpları bakımından bir sürekliliğin varlığıdır.

II. Bölüm’de, polisle ilgili yazılar küçük bir alt bölüm oluşturuyor. Bu yazılara düşülmesi gereken üç şerh var. Birincisi, 28 Şubat Süreci’nden sonra polisin devletin güvenlik/baskı aygıtı içindeki konumunun ordu tarafından geriletilmiş olduğudur. İkincisi, polis bürokrasisinde, bu yazılarda ele alınan politik-ideolojik ‘motivasyondan’ görece uzaklaşmaya dönük etkiler de doğurabilecek bir profesyonelleşme sürecinin kimi belirtilerinin görülmesidir. Üçüncüsü, gerek ilk gerek ikinci eğilime karşı reaksiyonların varlığıdır; bir yandan konumunu rehabilite etmeye dönük girişimler görülebiliyor, diğer yandan özellikle AB reformlarıyla bağıntılı demokratik kontrol mekanizmalarına dirençler, tepkiler kendini gösteriyor. “Özel güvenlik”le ilgili yazıda işaret ediler hususun da altını çizmek gerekir: Polisin inisiyatif ve nüfuzunun artması, –yani “fazla polis”–, nasıl faşizan bir tehdit oluşturursa; kamu güvenliğinin ‘özelleşmesi’ de –“az polis”!– aynı tehdidi doğurur.

* * *

Yazılara dokunmadım ya da çok küçük eklemeler, çıkarmalar yaptım. Özellikle I. Bölüm’deki yazılarda, hele azınlıklar ve Kıbrıs konularında, bu yazıların yayımlanmasından sonra literatür hayli genişlemiştir. Andığım iki yazının, yeni literatürü ve hızlanan gelişmeleri kapsamama zaafına mukabil; daha ‘serin’ koşullarda ve medyayı da kapsayan ilgi artışından önce yazılmış olmak gibi, müsbet sayılabilecek bir özelliği var. Aynıısını, *Kurtlar Vadisi Irak*’tan önce yazılan “Amerikan hayranlığı - Amerikan aleyhtarlığı” yazısı için de söyleyebilirim.

Kitaptaki yazıların kimisi deneme rahatlığında yazıldı (‘refrans’ bile göstermeden!), kimisi akademik biçim ve üslûpta; kimisinde pedagojik denebilecek tonlar bulunabilir – dilerim pedantik değildir!